

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Eszmetörténeti Műhely

Dávid Nóra Margaréta

**A qumráni közösség thanatológiája a második Szentély
korának eszmerendszerében és gyakorlatában**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Fröhlich Ida DSc

2009

I. A disszertáció témája és célkitűzései

A holt-tengeri tekercek felfedezését hatalmas érdeklődés követte: különböző tudományok képviselői, különböző szempontokból vizsgáldtak. A kutatások középpontjában a tekercek és a telep, illetve a külső forrásokból már korábban is ismert esszénus közösség kapcsolata állt. Az intenzív régészeti kutatás megindulása után került előtérbe a telep közelében található temető. Különösen nagy szerepe volt és van a mai napig is a fent említett hármass kapcsolatrendszer feltérképezésében: léte az egyes elméletek esetében érvként szerepel pro és kontra egyaránt. A temető azonban önmagában is rengeteg kérdést vet fel, különösen a tekercekkel együtt vizsgálva.

A qumráni telep romjaitól mintegy 35 méterre fekvő temetőben 1100-1200, a felszínen ovális kőhalommal jelölt sírt találtak. Ezek mindegyikében egy személyt temettek el, említésre méltó sírmelléklet nélkül. A sírok általában 1,5-2 méter mélyek, aljukon az akna teljes szélességében egy kisebb sírkamrát, *loculust* ástak, melyeket kötömbökkel, vagy téglákkal zártak le. A temető egyik legjellegzetesebb megkülönböztető-jegye a kor temetkezési szokásaitól a sírok észak-déli tájolása. Ennek okaként egyes kutatók a közösség kozmológiáját (az északon lévő Paradicsommal), míg mások a jeruzsálemi Szentély kultuszával való szembeszegülést jelölik meg.

A disszertáció célja a qumráni közösség és a halál viszonyának vizsgálata, kezdve az írásaikban megjelenő legapróbb gondolatfoszlánytól a felszínen a mai napig is látható sírok vizsgálatáig, valamint ennek elhelyezése a második Szentély korában elterjedt zsidó temetkezési szokások rendszerében. Céloom továbbá a halálnak és temetésnek, mint aktusnak, az

egyén és a közösség életében betöltött szerepének vizsgálata. A kutatásban már többen kísérletet tettek az ismert régészeti eredmények és az írott források összehasonlítására, eddig azonban nem készült olyan tanulmány, mely az összes vonatkozó írott és régészeti forrást (a lehetséges párhuzamokkal együtt) vizsgálta volna, belehelyezve a második Szentély korabeli zsidó temetkezési szokások és formák világába, az eltérések lehetséges okait vizsgálva.

A kutatás során a qumráni közösség thanatológiája mellett fontos vizsgálni annak viszonyát a korabeli judaizmushoz és a többi létező vallási irányzathoz, csoporthoz is. Remélhetőleg az eltérések vizsgálatának eredményei nyomán a második Templom korabeli eszmék és szokások közt is könnyebben eligazodhatunk. Munkám folyamán a kutatásban eddig nem tárgyalt aspektusokból is vizsgálom a kérdéskört, melyek alkalmazásával új szempontokból, az eddigitől eltérően értelmezhetjük Khirbet Qumrán temetőjének és a közösségnek viszonyát.

Munkám során mindvégig szem előtt kell tartanom azt a tényt, hogy a telephez tartozó temetőnek mindössze töredékét tárták fel napjainkig, így statisztikai vizsgálatok elvégzése (bár sokan megpróbálkoztak vele) lehetetlen, hiteles eredményt nem hozhat. Célom, hogy a témát a csekély régészeti eredményt nem elferdítve, a szövegekhez igazítva vizsgáljam, hanem azokkal összehasonlítva és elemelve, a belőlük rekonstruálható halál-halott-túlvilágképet egybevessem a tekercsekben olvashatóval, ezáltal bemutatni a közösség hozzáállását az elmúláshoz.

II. A kutatás módszertana és az értekezés felépítése

Dolgozatom bevezetőjében két fő célt tűztem ki magam elé. Egyik a qumráni közösség halállal kapcsolatos gondolatvilágának feltérképezése, gyakorlati megvalósulásának vizsgálata. A másik mindennek a közösséget szűken körülvevő világ, a második Szentély korabeli zsidóság halottkultuszában és temetkezési gyakorlatában való elhelyezése.

Az értekezés kutatástörténeti fejezetéből láthattuk, hogy a barlangok felfedezésével megnőtt az érdeklődés a telep, és vele együtt a temető iránt is. Számos leíró tanulmány született róla, a kevés feltárt sír alapján megindult a lehetséges párhuzamok keresése. Az előkerült csontvázak vizsgálata (a temető méretéhez viszonyítva elenyésző számban) alapján statisztikákat készítettek (nők aránya a telepen), továbbá más, hasonlóan megalapozatlan következtetéseket vontak le (pl. az elhunytak feltételezett foglalkozásáról). A harmadik fejezetben a telep és a közösség viszonyát vizsgáltam, mely a Qumránnal kapcsolatos kutatás egyik alapkérdése. Témám szempontjából is fontos egyértelművé tenni, hogy tanulmányaim során a Khirbet Qumránban feltárt települést és a barlangokban talált tekercseket egyaránt az esszénus közösséghez tartozónak fogadom el: azokat a közösség a telepen élő tagjai fogalmazták és írták, az ő eszmerendszerüket tükrözik. A csoport elhunyt tagjait pedig a telep mellett fekvő temetőbe temették el. Mindezt alátámasztják a következő fejezetben tárgyalt források: az ún. holt-tengeri tekercsek mellett az antik auktorok (Josephus Flavius, Alexandriai Philón, id. Plinius) írásai, továbbá a régészeti kutatás eredményei is.

A tekercsek halállal kapcsolatos részleteinek vizsgálatakor rajzolódott ki számomra, hogy a kutatás egyik legfontosabb iránya a tisztaság-

tisztátalanság kérdése, valamint ehhez kapcsolódóan a 'szent' kiemelt szerepe. Mindent, ami szent, a lehető legtávolabb kell tartani minden tisztátalantól, leginkább a halott okozta legerősebb tisztátalanságtól. Ha mégis megtörténik a beszennyeződés, szigorú előírások szerint kell a megtisztulást elvégezni. A qumráni közösség sajátosan értelmezte ezt a többségi zsidó gondolkodásban is meglévő alapelvet. Az eltérés két fő ponton különböztethető meg. Egyrészt az esszénusok a halákhát a lehető legszigorúbban értelmezték, így sokkal szigorúbb, a megtisztulást (már a beszennyeződés első napján kötelező) és a szent integritását védő szabályrendszert állítottak fel. Másrészt önmagukat is szent és tiszta csoportként értelmezték, így a telepre és a tagokra is vonatkoztatták ezeket a törvényeket. Az ötödik fejezetben mindennek az egyik legfontosabb gyakorlati aspektusát, a tisztaság térformáló hatását vizsgáltam: a leginkább szent tértől távolodva találkozhatunk csak tisztátalan emberekkel, dolgokkal. A leírt rendszer koncentrikusságának meghatározó eleme a temető, valamint a holttest okozta tisztátalanság. A hatodik fejezetben láthattuk, hogy hogyan jelenik meg mindez a szövegekben és a temetkezési gyakorlatban (pl. temetők elhelyezése, temetés utáni megtisztulás módja). A következő fejezet a szövegekre koncentrál: első felében vizsgáltam azokat a tekercsekben előforduló kifejezéseket, melyek (bár több esetben átvitt értelemben) témámra vonatkoznak (pl. verem, féreg, örök tűz). Második részében pedig a halálra és temetésre vonatkozó szöveghelyeket vettem sorra.

Az értekezés következő egységének központjában a temető áll. A telephez tartozó sírkert mellett a felépítésében hasonlók bemutatását is fontosnak tartottam. A második Szentély kora általános temetkezési gyakorlatát bemutató fejezetből is kitűnik, hogy a qumráni gyakorlat milyen

mértékben tért el mind a Szentföldön, mint a diaszpórában bevett zsidó temetkezési módtól.

III. Az értekezés főbb eredményei

A dolgozat több helyén is szereplő megállapítás, mely szerint a qumráni közösség thanatológiájának vizsgálatához nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre, az összegző fejezethez érve megdőlni látszik, hiszen láthattuk, hogy párhuzamok –legyenek azok elméletiek, vagy gyakorlatiak- keresésével új irányokat indíthatunk a kutatásban.

Disszertációmban a legfőbb ilyen irányt a szövegekben a tisztaság és a tér jelentőségének vizsgálata jelentette. Az 5. és 6. fejezetekben láthattuk, hogy a közösség mindennapjaiban a tisztaság kérdésének alapvető formatív szerepe van, nagyban meghatározza cselekedeteiket. Olyannyira, hogy az általam vizsgált kérdéskör legjelentősebb megjelenése a közösség irodalmi anyagában a holttest okozta tisztátalansággal függ össze (főként a Templomtekercsben). Az attól való félelem, és a szent dolgok tisztaságának megőrzésére való törekvés formálja térszemléletüket is: cél a tisztátalan kizárása, a szent integritásának megőrzése.

Egyes szövegek alapján elmondhatjuk, hogy a közösség annyira szentnek tartotta magát és lakhelyét, hogy mind törvényeivel, mind gyakorlatával teljesen kizárta a halotti tisztátalanságot saját köreiből. Az általános zsidó törvénykezésnek megfelelő távolságba helyezte temetőjét, számos *miqveh*-t épített a megtisztulás lehetővé tételére, ill. a lehető legszigorúbban értelmezett minden rendelkezésére álló tisztasági törvényt.

A qumráni temetkezésekkel foglalkozó kutatás egyik alapvető kérdése, hogy a fenti szigorú tisztaságra törekvés mellett miért nem szerepel a tekercsekben az általuk megfelelőnek tartott temetési gyakorlat, a halott és a halál kezelésének útmutatója, leírás a sírok elkészítéséről. E kérdésre válasz az előbbi felvetés lehet: a magát szentnek tartó közösség oly mértékben zárta el a halott –mint a legerősebb tisztátalanság-forrás- okozta tisztátalanságot magától, hogy nem is említi azt semmilyen szinten. A tekercsek előkerülése történetének és kezdeti hányattatott sorsának ismeretében azonban sosem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy létezett hasonló tartalmú irat.

Mindenképp megjegyzendő, hogy a halál mellett a születés az élet egy másik alapvető eseménye, melyről szintén kevés –különösen gyakorlati oldalról- említés történik az iratokban, kivéve annak tisztasági szempontból való tárgyalását a halákhikus szövegekben. A párhuzam szembetűnő, hiszen mindkét esemény jelen volt mindennapjaikban, még akkor is, ha a születés inkább a városokban, családban élő esszénusok számára volt megszokott esemény. A jelenség indoka véleményem szerint a fent vázolt „szent közösség” - felfogás: a szülés a halálhoz hasonlóan egy tisztátalan esemény, azt és az abban érintett személyt el kell különíteni a közösségtől.

Egy másik lehetséges válasz a szövegek temetkezési gyakorlattal kapcsolatos hallgatására a temető feltételezett párhuzamainak vizsgálatokor fogalmazódik meg. Tóbit könyve elemzésekor láthattuk, hogy a könyv szerzője számára ismert gyakorlat volt az egyszerű kivitelezésű aknasíros temetkezés, és természetesnek hat, hogy a példás életű Tóbit ily módon temeti el az általa talált testeket. Mivel a könyv nem szól arról, hogy díszes síremléket épített, vagy építtetett volna Tóbit magának és családjának –bár vagyoni helyzete alapján megtehetette volna- az is valószínűsíthető, hogy

halála után őt és feleségét is ily módon helyezte fia örök nyugalomra. Ennek háttérében, a könyv palesztinai keletkezését elfogadva feltételezhetjük, hogy a szerző a létező legegyszerűbb gyakorlatot választotta életében is szerény hősének ábrázolásakor.

Az általános második Szentély korabeli gyakorlat ismertetésénél láthattuk, hogy az aknasírok elenyésző számban fordulnak elő a legjelentősebb nekropoliszokban (Jeruzsálem, Jerikó). Arról azonban nem feledkezhetünk meg, hogy ezek fennmaradásának esélye nem is hasonlítható a grandiózus sziklasírokéhoz: az idők folyamán könnyen eltűnhettek a föld színéről. Így, bár az ásatási naplókából e sírok kimaradtak, a legszegényebb emberek számára feltehetően ezek jelentették a végső nyugalom helyszínét.

Az egyszerű, jelentősebb sírmelléklet nélküli aknasírok alkalmazása a puritán életmódot folytató qumráni közösséghez tökéletesen illeszkedik, különösen, mivel a közösség irataiban többször említi magát „szegény”-ként, vagy „szegények gyülekezete”-ként. Kérdések a tizedik fejezetben bemutatott hasonló típusú sírok láttán merülhetnek fel: mi lehet a kapcsolat az ott nyugvók, és az esszénusok között? Azok ismeretében beszélhetünk-e esszénus, vagy qumráni sírtípusról? Véleményem szerint nem bizonyítható, hogy bármi közük lenne az esszénus közösséghez azon túl, hogy az azokban nyugvókat eltemetőik hasonló elképzeléssel rendelkeztek a halálról és az azt követő túlvilági létről. Nem tartották fontosnak a külsőségeket, sírjaikat nem díszítették a kor általános gyakorlatának megfelelően, azokba –kevés, egyszerű kivételtől eltekintve- nem helyeztek gazdag sírmellékleteket. Azonban fontosnak találták a sírok kőhalmokkal való jelölését, a sírok gondos elrendezését, és az elhunytak individualitásának megőrzését.

A qumráni temetővel és temetkezési szokásokkal foglalkozó legtöbb tanulmány azzal a mondattal zárul, hogy teljesen tiszta képet majd csak a temető teljes feltárása és a leletanyag feldolgozása után kaphatunk a közösség thanatológiájáról. Értekezésem célja azonban részben annak bebizonyítása volt, hogy az csak bizonyos részletkérdések megválaszolásához elengedhetetlen (melyek leginkább magával a közösséggel kapcsolatosak); más kérdések megválaszolásának nehézségeiben viszont csak részletproblémát jelent. Dolgunkat sokkal inkább a szövegek szűkszavúsága nehezíti meg, ami mögött azonban, amint azt láthattuk, sok esetben tudatosságot is sejthetünk.

Amit tehát a qumráni temetkezési szokásokból egyértelműen rekonstruálni tudunk a következő:

- A tekercsek alapján: a holttest tisztátalan volta miatt szigorú szabályrendszer övezi az azzal érintkezésbe kerülőket; a halottnak meghatározott térben kell lennie; tudunk temetőkről, de leírásukat nem ismerjük.

- A régészeti feltárások alapján: a telephez kapcsolódó temető sírjainak száma; alacsony hányadának pontos leírása, leletanyagának dokumentációja; a megtisztítási szertartások fontossága.

- Párhuzamok alapján

- a) régészeti párhuzamok: a tizedik fejezetben vizsgált temetők leírásai;

- b) irodalmi párhuzamok: Tóbit könyve alapján az aknasíros temetkezés gyakorlata.

Széles körben elfogadott, hogy a második Szentély korának általános temetkezési gyakorlatáról elegendő információ áll rendelkezésünkre, ahhoz, hogy kerek képet alkossunk róla. Azonban mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a fennmaradt síremlékek és irodalmi források többsége a társadalom egy felsőbb rétegének szokásrendszerét tükrözik, míg a szegényebbek gyakorlata ismeretlen. Úgy vélem, hogy a qumráni temető vizsgálata erre a kimaradó szegmensre is fényt vetít.

IV. A témához kapcsolódó publikációk

- Az ókori zsidó missziológia forrásai. In: *Orientalista Nap 2005* (Budapest, 2007) 28-37.
- The Terminology of Death at Qumran. In: K.D. Dobos – M. Kőszeghy (eds.), *With Wisdom as a Robe. Qumran and Other Jewish Studies in Honour of Ida Fröhlich*. (Sheffield: Phoenix Press, 2009) 339-348.
- A qumráni közösség temetkezési szokásai. In: *Studia Biblica Athanasiana* (sajtó alatt)
- Zsidó temetkezési szokások a hellénisztikus kortól a Bét Searim-i temető felhagyásáig. In: *Tanulmányok évezredek történelméből* (PPKE-BTK) (sajtó alatt)
- אפר szócikk. In: *Theologisches Wörterbuch Qumran* (sajtó alatt)
- Burial in the Book of Tobit and in Qumran. In: *Proceedings of the 'DSS in Context Conference'*, Vienna. (Leiden: Brill) (közlésre elfogadva)

Recenziók

- Rachel Hachlili: Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period. Leiden, Brill, 2005 In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Tomus LVIII (2007) 222-225.
- Xeravits Géza: Könyvtár a pusztában. Bevezetés a holt-tengeri tekercsek nem-bibliai irodalmába. Budapest, L'Harmattan, 2008 In: *Katekhón* V/1. (2008) 146-150.

- Tal Ilan: *Lexicon of Jewish Names in late Antiquity. Part III. The Western Diaspora 330 BCE-650 CE (TSAJ 126)* Mohr Siebeck, 2008. In: *Journal of Ancient Judaism* (sajtó alatt)
- Die Septuaginta – Texte, kontexte, Lebenswelten. Herausgegeben von Martin Karrer und Wolfgang Kraus (WUNT 219) Mohr Siebeck, 2008. In: *Journal of Ancient Judaism* (sajtó alatt)

Az értekezés témakörében konferencián elhangzott fontosabb előadások

- 2006. május 18.: Tér a történelemben konferencia, PPKE-BTK: *Jeruzsálem, mint szakrális tér az ókori zsidó temetkezésben*
- 2006. május 26-28.: VII. Magyar Ókortudományi Konferencia, Debrecen: *Zsidó temetkezési szokások a második Templom korában*
- 2006. december: Orientalista Nap, ELTE: *Az ókori zsidó missziológia forrásai*
- 2007. július 15-20.: International Organisation for the Study of Old Testament/International Organisation of Qumranic Studies XIX. International Congress, Ljubjana: *To Die in Qumran*
- 2007. július 22-26.: Society of Biblical Literature International Meeting, Vienna: *The Terminology of Death at Qumran*
- 2007. november: Ószövetségi Apokrifek - tudományos szimpózium PPKE-BTK: *A rékhabiták története - rékhabiták a történelemben*
- 2008. február 11-14.: The Dead Sea Scrolls in Context Conference organised by the Hebrew University of Jerusalem and the University of Vienna: *Burial in the Book of Tobit and in Qumran*

- 2008. augusztus 3-6.: European Association for Biblical Studies Annual Meeting, Lisbon, Portugal. Session: Sacred Space and the Bible: *Death, Burial and Sacred Space in the Temple Scroll*
- 2008. november 18.: Ószövetségi Apokrifek - tudományos szimpózium PPKE-BTK: „honnan jöttek, és hol temették el őket”- a próféták halálának emlékezete az ószövetségi apokrifekben
- 2009. február 1-2.: I. Meeting of the Society of Jewish and Biblical Studies in Central Europe (PPKE-BTK, Piliscsaba): *To Die as a Stranger – Jewish Burial Practices in the Diaspora in Antiquity*
- 2009. június 14.: Seminary on the Tobiads (Universität Wien, Institut für Judaistik): *Death, Burial and Sacred Space in Qumran*